

**המלצות להטמעת עקרונות פסיכולוגים-חברתיים
להגברת אפקטיביות צעדי יישום מדיניות למיגור גזענות כלפי יוצאי אתיופיה**

**ד"ר יוליה אלעד-שטרנגר
פרופ' עירן הלפרין**

מוגש לצוות הבינמשרדי בראשות משרד המשפטים למיגור גזענות כלפי יוצאי אתיופיה

יוני, 2016

מבוא

מסמך זה מהווה את המשכו של מסמך רקע קודם אשר הוגש לצוות הבין משרדי למיגור הגזענות נגד יוצאי אתיופיה, המפרט את הגישה הפסיכולוגית-חברתית להבנת מקורותיה של גזענות כלפי קבוצות מיעוט, בכלל, וכלפי קהילת יוצאי אתיופיה, בפרט. המסמך הנוכחי מציג המלצות ליישום במסגרת גיבוש מדיניות למיגור הגזענות כלפי הקהילה. המלצות אלו מתייחסות במישורין ובעקיפין לנושאים ולדילמות שהוצגו ע"י הצוות במהלך פגישות עבודה שנתקיימו ובמהלך דיוני הוועדה ותוצרי עבודתה, בייחוד צוות "שינוי תודעה והנכחה חיובית", על בסיס ידע מדעי רלוונטי מתחום הפסיכולוגיה החברתית.

מבנה המסמך: בחלקו הראשון, יוצע מתווה כללי לאבחנה בין שני נתיבי פעולה שונים מתוך מטרה לסייע להבניית האסטרטגיה של גיבוש המדיניות; חלקו השני של המסמך דן בפלטפורמות אפשריות ליישום נתיבי הפעולה הללו, תוך מתן קווים מנחים ליצירת התערבויות רלוונטיות. החלק השלישי והאחרון במסמך מפרט מספר דוגמאות להמלצות קונקרטיות לטיפול בחסמים האפשריים אשר עלולים לעלות במסגרת שלב היישום של המלצות הצוות.

יודגש, כי עמדתנו לאורך עבודתנו עם הוועדה ובחינת המלצותיה, הנובעת ממחויבותנו לגילוי אחריות מקצועית, הינה כי אין לאמץ את ההמלצות המופיעות במסמך זה כפשוטן. אלא, שבשלב יישום החלטות הוועדה נדרש ליווי של גוף ידע בעל מומחיות לצורך מימוש של העקרונות הפסיכו-חברתיים המוצגים במסמך זה, על מנת להטמיעם בצורה נכונה ואפקטיבית בתכניות ובצעדים שיינקטו בפועל. כמו כן נחזור על עמדתנו אותה השמענו בדיוני הוועדה, המבוססת מחקרית כמו גם ערכית, כי לא ניתן למגר את הגזענות המופנית כלפי יוצאי אתיופיה בצורה אפקטיבית, תהיינה ההמלצות והתכניות שישמשו כפועל יוצא של הוועדה מוצלחות ככל אשר תהיינה, ללא טיפול גורף וכולל בתופעת הגזענות ובהשלכותיה הנרחבות על החברה הישראלית. מכיוון שגזענות מונעת הן מבסיס נורמטיבי רחב והן מתפיסות יסוד פסיכולוגיות כלפי קבוצות ומהותן, שינוי בעמדות ובהתנהגות גזענית כלפי קבוצה אחת, שלא ילווה בשינוי רחב יותר בכלל החברה הישראלית, יהיה זמני, ושברירי ביותר.

המלצות לאסטרטגיית גיבוש מדיניות למיגור גזענות

בהתבסס על הספרות המחקרית העוסקת במנגנונים הפסיכולוגיים העומדים בבסיס תופעת הגזענות, ניתן להצביע על שני נתיבי פעולה אפשריים למיגור גזענות כלפי קבוצות מוחלשות, לרבות קהילת יוצאי אתיופיה וקבוצות נוספות בחברה הישראלית, שלהערכתנו יכולים לסייע ביצירת מסגרת קונספטואלית ברמת "המאקרו" להתוויית המלצות הוועדה. נתיבי פעולה אלה הינם שונים זה מזה במהותם, במטרתם, בקהלי היעד שלהם ובסוכני השינוי המעורבים בהם. יתרה מזאת, פעמים רבות הפעולה לקידום כל אחד מהם עלולה "להפריע" לקידום הפעולה במסלול המקביל. במסמך הנוכחי אנחנו רוצים להציע מסגרת מאקרו לעבודה שבבסיסה התאמת מהות ומטרות פעולה ספציפיות לנתיב פעולה קונקרטי.

נתיב פעולה ראשון: הפחתת סטריאוטיפים

כפי שפורט במסמך הרקע, הסטריאוטיפים הדומיננטיים המופנים כלפי חברי קהילת יוצאי אתיופיה נסובים סביב קומפלטיות (מסוגלות) נמוכה של חברי הקהילה. אחת הדרכים להתמודד עם סטריאוטיפים אלה היא באמצעות הנכחת סיפורי הצלחה של יוצאי הקהילה. עם זאת, הנכחה חיובית מסוג זה בפני עצמה אינה מספיקה והיא טומנת בחובה סכנות פוטנציאליות שעלולות לחבל בתהליך, כפי שיפורט בחלק השלישי של מסמך זה. יישום מוצלח של נתיב פעולה זה ידרוש אפוא טיפול זהיר המתאים יותר לנקיטה בתהליכי עומק חינוכיים והכשרתיים ארוכי-טווח (bottom-up) של נשות ואנשי חינוך, משטרה ואכיפת החוק, תקשורת, צבא, מעסיקים, וכיו"ב, החורגים מעבר למאמצי הנכחה חיובית קצרת-מועד של חברי הקהילה.

נתיב פעולה שני: שינוי שיח ונורמות חברתיות

ביכולתן של פעולות וצעדים להנחלה ופיתוח של רגישות לאי שוויון בחברה הישראלית, הכרה ביחסי כוח לא סימטריים, ואף הכרה בתופעות של אפליה וגזענות, לקדם שינוי של השיח הציבורי והנורמות הנוגעות לגזענות כלפי קהילת יוצאי אתיופיה. תהליך זה עשוי להתאים יותר, אפוא, לשורת צעדים ושינויים רגולטוריים (top-down), בשילוב הסברה וקמפיינים הממוקדים במסרים אלו, שביכולתם 'להתניע' ולקדם באופן משמעותי שינוי באופני הנכחת הגזענות ואי השוויון בתודעה הציבורית. למשל, בדומה לשיח הציבורי בנושא הטרדות מיניות והמהלכים שקדמו לו. עם זאת יש לציין, כי מחקרים מתחומי הפסיכולוגיה החברתית מגלים כי הנכחת אי-שוויון בשיח הציבורי עלולה לעורר התנגדות בקרב הציבור. לכן, יישום מוצלח של נתיב פעולה זה דורש היערכות מתאימה הלוקחת בחשבון את החסמים הפסיכולוגיים המעורבים בתהליך, כפי שיפורט בחלקו השלישי של המסמך.

שילובן של דרכי הפעולה

חשוב לציין כי ישנו מתח מובנה בין שני נתיבי הפעולה הללו: מחד, הפחתה מוצלחת של סטריאוטיפים אינה גוררת בהכרח תמיכה בשינוי השיח הציבורי, ואף יכולה לחתור תחתיו (ליצור את הרושם כאילו אי השוויון אינו קיים הלכה למעשה). מאידך, שינוי השיח הציבורי אינו גורר בהכרח שינוי סטריאוטיפים, ולעיתים עלול אפילו להגביר כעס ומתח בין קבוצתי. בפרט, תהליך הפחתת הסטריאוטיפים והגזענות הינו תהליך ארוך טווח הדורש, כאמור, עבודת עומק ברמות שונות. זאת ועוד, הידע המצטבר בפסיכולוגיה

חברתית מראה שלעיתים תהליכים שמתמקדים אך ורק בהפחתת סטריאוטיפים ודעות קדומות עלולים לפגוע במאמצים לקדם שוויון ושינוי חברתי.

על כן, ובהתחשב בסדר הזמנים הדחוס ליישום תכנית החירום למיגור גזענות ובמגבלת המשאבים שיעמדו לרשות גורמי היישום, אנו ממליצים להקצות את מירב המשאבים המופנים לספירה הציבורית ליישום נתיב הפעולה השני של שינוי השיח והנורמות, והעלאת הרגישות לאי השוויון. פעולה זו יכולה לחולל שינוי מהותי בשיח הציבורי בישראל אך עליה להתבצע באינטנסיביות גבוהה, תוך רגישות ומקצועיות רבים. במקביל, אנו ממליצים לנתב את התוכניות להפחתת גזענות וסטריאוטיפים כלפי יוצאי אתיופיה לתהליכי עומק, ארוכי טווח, שבמהותם הינם תהליכים חינוכיים. בטווח הקצר, אנו ממליצים לייצר תשתית רחבה ליישום תהליכים ארוכי טווח אלו במסגרות שונות כמו: מערכת החינוך, המגזר הממשלתי, העסקי וכו'.

בחלקים הבאים של מסמך זה נציע מספר קווים מנחים והמלצות קונקרטיות ליצירת התערבויות הנותנות מענה לשני נתיבי הפעולה, תוך התחשבות בסייגים שהובאו לעיל, הממחישים את הדילמות והאתגרים המקצועיים העומדות בפני יישום מוצלח של ההמלצות.

קווים מנחים עבור יצירת תכניות התערבות

1. הפחתת סטריאוטיפים וגזענות כלפי חברי קהילת יוצאי אתיופיה

יישום מוצלח ובר קיימא של נתיב פעולה זה דורש, כאמור, תהליכי עומק חינוכיים והכשרתיים לטווח ארוך. בשלב ראשון, במסגרת תכנית החירום, אנו ממליצים אפוא ליצור תשתית ראשונית שתשמש בסיס ליצירת התערבויות ארוכות טווח להשגת מטרה זו. להלן מספר דוגמאות להתערבויות אפשרויות מנקודת מבט פסיכו-חברתית שביכולתן להוביל ליצירת תשתית שכזו במערכת החינוך, בסקטור הפרטי ובשירות המדינה, לקידום מטרת הפחתת סטריאוטיפים וגזענות.

המגזר החינוכי :

קהל היעד : תלמידים וצוותים חינוכיים (יועצים, מנהלים ומורים)

- 1.1. **אבחון ומדדים** : יצירת מדדים סטנדרטיים לאבחון של עמדות וסטריאוטיפים בקרב תלמידים ומורים כלפי קהילת יוצאי אתיופיה.
- 1.2. **תכניות לימוד** : יצירת תכניות לימודים, שמותאמות לאבחון ספציפי של הבעיה, שמטפלות בסטריאוטיפים הדומיננטיים כלפי חברי הקהילה בהתאם לאבחון, לרבות תכניות להיכרות עם ההיסטוריה והמורשת של קהילת יוצאי אתיופיה - בדגש על הקומפוטנטיות של הקהילה והאקטיביות שלה ולא על רב-תרבותיות/פולקלור גרידא.
- 1.3. **הערכה** : ניתוח מסודר ושיטתי של תכניות לימוד וכלים קיימים בידי משה"ח לטיפול בסטריאוטיפים הדומיננטיים כלפי חברי הקהילה דרך הפריזמה הפסיכו-חברתית, והתאמתם במידת הצורך. הערכה דומה ניתן להחיל על מאגר התכניות החיצוניות הרבות המורשות לפעול בבתי"ס שמרכז משה"ח (בייחוד לתכניות במסלול 'הירוק' להן שותפות יחידות מתוך משה"ח).
- 1.4. **שילוב מורים** : בניית תכניות חדשות וליווי תכניות קיימות לשילוב מורים ומחנכים חברי קהילת יוצאי אתיופיה, והכנת המערכת הקולטת לתמיכה בשינויים שיקדמו סביבת עבודה רב גונית.

המגזר העסקי :

- 1.5. **יצירת מנגנון אבחון והכשרה** : הקמת גוף, במימון המדינה, ליצירת תשתית מתאימה לביצוע הליך אבחון סטנדרטי לארגונים עסקיים, העוסק בבחינת הרמות והמניעים לתת העסקה של יוצאי אתיופיה, בדגש על הטיות מודעות ולא מודעות וחסמים פסיכולוגיים וכלכליים אחרים. כפועל יוצא של תהליך האבחון, יפותחו השתלמויות והכשרות בנושא בדרגי הנהלה, מש"א ומנהלים בדרגי ביניים. יושם דגש הן על תהליכי מיון והשמה והן על שינוי אקלים ארגוני.
- 1.6. **דיווחיות** : עידוד חברות עסקיות להקמת גופים שמטרתם להגיב לתלונות על גזענות כלפי עובדים שהינם חברי מיעוטים שונים (לרבות קהילת יוצאי אתיופיה), לאסוף נתונים על תופעות אלה בחברה העסקית הנתונה, ויצירת תכנים והכשרות למעסיקים בחברה זו ולעובדיה שמטרתם העלאת מודעות והפחתת סטריאוטיפים וגזענות.

1.7. **שילוב בתעסוקה:** חיבור בין גופים העוסקים בשילוב וקידום מקצועי של יוצאי אתיופיה למגוון רחב יותר של חברות עסקיות תוך לקיחה בחשבון של חסמים כגון היעדר מודעות להטיות כלפי יוצאי אתיופיה, והצורך לשנות תפיסות ועמדות כלפיהם בדגש על הכרה בקומפלטיות של חברי הקהילה.

1.8. **מאגר מומחים:** יצירת מאגר אנשי מקצוע/בוגרי אקדמיה חברי הקהילה בחסות ממשלתית והנגשתו לחברות עסקיות תוך ניטור ועידוד שילוב של חברי הקהילה בשוק העסקי, ותוך שימת דגש על יכולותיהם הגבוהות של המועמדים ולא על "ייצוג הולם".

שירות המדינה :

קהל היעד: דרג ניהולי של משרדי ממשלה ומע' המשפט ואכיפת החוק

1.9. **מנגנוני אבחון והכשרה:** בדומה למפורט באשר לארגונים העסקיים, אם כי במקרה הנוכחי ההמלצה היא להגדיר פעולות אלו כחובה לגבי כל משרד וארגון ממשלתי. פעולות אלה יבוצעו, כאמור, בהובלת גוף מקצועי מותאם.

1.10. **מנגנון טיפול בגזענות:** הקמת גוף בחסות ממשלתית שמטרתו להתמודד עם תופעות גזענות כלפי חברי מיעוטים שונים בשירות המדינה (לרבות קהילת יוצאי אתיופיה), לאסוף נתונים על תופעות אלה בשירות המדינה, וליצור תכנים והכשרות למעסיקים ולעובדים בשירות המדינה שמטרתם העלאת מודעות והפחתת סטריאוטיפים וגזענות. למנגנון זה שותפים פוטנציאליים "טבעיים" מתוך שירות במדינה: נציבות שירות המדינה, נציבות לשוויון הזדמנויות בתעסוקה, נציבות לאנשים עם מוגבלויות, ועוד.

1.11. **הצבת הפחתת הגזענות כיעד:** הצבת הפחתת הגזענות כיעד בתכניות העבודה של משרדי ממשלה שונים, רתימת גופי מחקר (למשל, בכנסת וביחידות ממשלתיות, בשיתוף עם גופי מחקר חיצוניים) לביצוע מדידות והערכה של תופעת הגזענות ומעקב אחר מאמצים ותכניות התערבות להפחתתו.

1.12. **"מודלינג":** עידוד הגופים הציבוריים לשמש דוגמא למגזר העסקי ולאוכלוסייה הכללית בעידוד קליטת יוצאי אתיופיה במשרדים השונים על-ידי קידום לתפקידי מפתח (לאו דווקא תפקידים הקשורים ליוצאי אתיופיה), תוך הגברת המודעות לנתיב זה בקרב יוצאי אתיופיה.

2. שינוי השיח הציבורי והגברת הרגישות לאי השוויון

נתיב זה דורש התערבויות רגולטוריות וחקיקתיות, לצד התערבויות ברמת השיח הציבורי והתקשורת. להלן קווים מנחים ליצירת התערבויות שמטרתן להשפיע על השיח הציבורי באופנים רצויים, במסגרת הכשרת דוברים, קמפיין ציבורי, והכשרות לאנשי תקשורת. מוצע בזאת כי יוקם מנגנון ממשלתי שירכז ויתכלל תחומים אלו להגברת האפקטיביות, הסינכרון והסינרגיה בין הפעולות השונות.

2.1. הכשרת דוברים

קהל היעד: חברי קהילת יוצאי אתיופיה

הקמת מסגרת של הכשרה וליווי שתעסוק בבניית תכניות הכשרה למובילי דעה בקרב קהילת יוצאי אתיופיה, איסוף מידע על אי שוויון כלפי חברי הקהילה והנכחת אי השוויון במדיה תוך מודעות לחסמים ולהתנגדויות האפשריות כמפורט בחלק השלישי של מסמך זה. מומלץ כי מסגרת זו תהיה מורכבת ממומחים בתחום התקשורת, דעת קהל ויחסי ציבור, בשיתוף עם פסיכולוגים חברתיים ועם ארגוני חברה אזרחית המייצגים ומקדמים את מטרות הקהילה, כמובן. מטרותיה העיקריות יהיו לתרום למקצועיות של חברי הקהילה והדוברים האחרים במגע עם המדיה, לייצר אחידות במסרים והתמקדות בנושא השינוי החברתי, והעצמת הנוכחות (על ידי שיווק הנושאים הרלוונטיים) של דוברים למען שינוי בשיח החברתי בישראל.

2.2. קמפיין ציבורי

קהל היעד: הציבור הרחב

קמפיין ציבורי רחב היקף, מתמשך, ורב ערוצי, בו יופיעו נציגי הקהילה לצד חברי האוכלוסייה הכללית על מנת להציג מידע על אי השוויון בחברה הישראלית כלפי חברי קהילת יוצאי אתיופיה, תוך לקיחה בחשבון של ההיבטים הפסיכו-חברתיים וההשלכות השונות של אופן הצגת המידע, כמפורט בהמשך. הקמפיין לא יעסוק בהפחתת סטריאוטיפים כלפי חברי הקהילה, אלא בהעלאת המודעות לסוגיית אי השוויון והגזענות, ובאופן ממוקד יותר בפער שבין תפיסת החברה הישראלית את עצמה כחברה דמוקרטית ושוויונית, לבין התהליכים האחרים שמתרחשים בה בפועל. מטרות הקמפיין יהיו לעורר רגישות גבוהה יותר לאי שוויון, להשתית נורמות חדשות בהקשר הזה, ולהניע לפעולה הן ברמת המיקרו (ארגונים עסקיים, סביבה חברתית) והן ברמת מחאה קולקטיבית אל מול אי שוויון.

2.3. פיתוח הכשרות לאנשי תקשורת

קהל היעד: עורכים בערוצי מדיה שונים, עיתונאים, מגישים, בלוגרים

הכשרות לאנשי תקשורת (עורכי עיתונים, כותבי טורי דעה, בלוגרים וכו') הכוללות היכרות עם החסמים וההתנגדויות האפשריות, ועידודם להציג מידע על אי השוויון בחברה הישראלית באופן שמתמודד עמן. ההכשרות לאנשים התקשורתית יתמקדו ראשית במיפוי המצב ובדיון לגבי המניעים והסיבות מהן נובעים אי השוויון, הגזענות והאפליה. בחלק השני יידונו החסמים או הקשיים בהעלאת שיח לגבי אי שוויון בכלי התקשורת, שילווה בסקירה מקיפה של כלים והתערבויות תקשורתיות לשינוי שיח. לבסוף, יוצע ליווי ארוך טווח לכותבים, ואנשי תקשורת אחרים, בו יתאפשר להם לקבל פידבק ולבצע התאמות למסרים אותם הם מעבירים בכפוף לידע הקיים בתחום.

המלצות מעשיות ליישום התערבויות למיגור גזענות כלפי קהילת יוצאי אתיופיה

1. הפחתת סטריאוטיפים וגזענות כלפי חברי קהילת יוצאי אתיופיה

כאמור במסמך הרקע, הנכחה חיובית של חברי קהילת יוצאי אתיופיה באמצעות "סיפורי הצלחה" טומנת בחובה מספר חששות מרכזיים, ביניהם: החשש ל"החרגה" של ה"מוצלח" שעלולה להנציח את הגזענות כלפי הרוב ה"לא מוצלח"; איום על זהותה המובחנת של הקבוצה הדומיננטית כתוצאה מתפיסת דומות לחברי קהילת יוצאי אתיופיה; ופגיעה פוטנציאלית ברוב המוחלש שאינו "מוצלח" על-ידי יצירת ציפיות בלתי מציאותיות (ה"לא מוצלחים" מקשרים את אי הצלחתם לחוסר מסוגלות). ניתן להתמודד עם החששות הללו במספר כלים אפשריים, ביניהם:

- א. להדגיש כי היכולת הגבוהה חלה על רבים ולא רק על בודדים, בכדי להקטין את הסיכון ל"החרגה" של חברים יוצאים מן הכלל מקבוצתם.
- ב. להמנע מהצגת "עילויים", ותחת זאת לפעול להנכחת חברים מוצלחים בדרגות מגוונות שחלקן בנות השגה, בכדי להעצים את חברי הקהילה ובכדי לייצר תפיסה הטרוגניות של חברי הקהילה.
- ג. להבליט מקרי הצלחה בעקבות עבודה והשקעה, ולהימנע משימת דגש על תכונות אופי קבועות ובלתי משתנות כבסיס להצלחה, בכדי להימנע מתפיסה "מהותנית" של חברי הקהילה.
- ד. להנכיח יוצאי אתיופיה בתודעה הציבורית כמומחים בתחומים שונים, ולא רק כנציגי הקהילה.
- ה. להדגיש את הדומות בין קהילת יוצאי אתיופיה לקבוצת הרוב בהיבטים משתנים וקצרי טווח ולא בהיבטים קבועים (רגש, תגובה, עניין), בכדי להפחית את האיום על הזהות המובחנת של קבוצת הרוב (פירוט נוסף מופיע במסמך הרקע התיאורטי).

2. שינוי השיח הציבורי והגברת הרגישות לאי השוויון

על מנת לגבש תכניות התערבויות יעילות לשינוי השיח הציבורי והגברת הרגישות לאי השוויון, דרושות הן פעילות רגולטורית-חקיקתית, הן הנכחת אי השוויון בשיח הציבורי. להלן מספר דגשים והמלצות הנוגעים לכל אחד מאפיקי פעולה אלה:

הנכחת אי השוויון בשיח הציבורי

בכדי לעודד שינוי של השיח הציבורי, יש "לשים על השולחן" את אי השוויון בחברה הישראלית באופן ברור וגלוי, על ידי הפניית הזרקור למרכזיות של הגזענות בחברה. ואולם, הנכחת הגזענות עלולה להיתפס כמאיימת על זהותה המוסרית החיובית של החברה הישראלית, כמפורט במסמך הרקע. להלן מספר המלצות לעידוד שיח ברור וגלוי על יחסי הכוח והיעדר שוויון ההזדמנויות, תוך הפחתת ההתנגדויות:

- א. יש להימנע מהצגת נתוני גזענות מאשימים. במקום זאת, יש להדגיש כי הגזענות בחברה הישראלית מאיימת על הדימוי של הישראלים בעיני עצמם כחברה מוסרית, דמוקרטית ושוויונית. כמו כן, רצוי להנכיח דוגמאות מוצלחות לטיפול הולם בגזענות ובאי-שוויון.
- ב. התמקדות בהצגת נתונים על אי שוויון מבני שמוביל להנצחת ההיררכיה הלא-שוויונית, ולא על "רוע" או אי מוסריות של קבוצת הרוב.

ג. שימוש בהתערבויות שמטרתן "לקיחת פרספקטיבה": היכרות מעמיקה עם הפרספקטיבה של קהילת יוצאי אתיופיה על אי השוויון שחווים חבריה (למשל, באמצעות סדנאות חווייתיות ורב-שיח עם חברי הקהילה).

היות שתהליך שינוי השיח עלול להיתפס כ"פטרונני" על ידי יוצאי הקהילה במידה ויבוצע וינוהל בעיקר על ידי נציגי קבוצת הרוב, חשוב לשלב בתהליך סוכני שינוי מקרב הקהילה עצמה. לשם כך, יש לשתף יוצאי הקהילה בהנחת אי השוויון ובה בעת להדגיש את מעורבותה האקטיבית של הקהילה בתהליך.

פעילות רגולטורית-חקיקתית

טיפול חקיקתי ורגולטורי בשילוב קהילת יוצאי אתיופיה בתעסוקה, בצבא ובמוסדות אחרים בכוחו לקדם את שינוי השיח והנורמות בנושא, שכן יש בו הודאה בעצם קיום האפליה. כמו כן, פרסום השינויים ימקם את הממשלה וגופיה כדוגמה ומופת להכרה באי השוויון ולקידום פעולות קונקרטיות בנושא. ואולם, על טיפול חקיקתי ורגולטורי זה להיות מלווה במקביל בתהליך יצירת סביבה מקבלת ואקלים ארגוני שוויוני לתמיכה בשילוב יוצאי הקהילה ושימורם בארגון. יצירת אקלים שכזה דורשת גיבוש תכניות להכשרות עומק בעיקר במגזר העסקי והציבורי.

* * *

ההמלצות אשר הובאו במסמך זה ניתנות כדוגמאות להטמעת הפרספקטיבה הפסיכולוגית-חברתית למיגור גזענות כלפי קהילת יוצאי אתיופיה בצעדי היישום. בשלב היישום בפועל, יש להתאים את ההמלצות וללוות את הגוף המיישם מתוך ידע ומומחיות בעקרונות הפסיכו-חברתיים שבבסיסן. במסגרת ליווי שכזה, ניתן להוסיף ולפתח התערבויות במגוון פלטפורמות, אשר יאפשרו התמודדות רחבה ומעמיקה יותר עם האתגרים הטמונים בניסיון למגר את הגזענות כלפי יוצאי אתיופיה ולקדם תמיכה רחבה יותר בעקרון השוויון בחברה הישראלית.